ZAMONAVIY JAMIYAT VA UNING ISTIQBOLDAGI TARAQQIYOTI

Hakimov Akmaljon Mirzag‘aniyevich Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universitetining Qo‘qon filiali “Ijtimoiy va gumanitar fanlar” kafedrasi katta o‘qituvcisi.
e-mail: hakimovakmalzon1@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy jamiyat va uning istiqboldagi tarqqiyoti turli yondashuvlar asosida har tomonlama chuqur o‘rganishning dolzarbligi haqida dunyo olimlarining fikrlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: jamiyat, taraqqiyot, noosfera, sivilizatsion yondashuv, formatsion yondashuv, ijtimoiy bilish, gnoseologik tahlil.

СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО И ЕГО БУДУЩЕЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация. В данной статье освещены мнения мировых ученых об актуальности всестороннего углубленного изучения современного общества и его будущего развития на основе различных подходов.

Ключевые слова: общество, развитие, ноосфера, цивилизационный подход, формативный подход, сотсиалное знание, гносеологический анализ.

MODERN SOCIETY AND ITS FUTURE DEVELOPMENT

Abstract. This article highlights the viewpoints of world scientists on the relevance of a comprehensive in-depth study of modern society and its future development based on various approaches.

Key words. society, development, noosphere, civilizational approach, formative approach, social knowledge, epistemological analysis.

Kirish. Zamonaviy jamiyatdagi globallashuv jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lgan tezkor va chuqur evolyusion o‘zgarishlar keyingi taraqqiyot tufayli ularni yanada o‘zgarib borishi mumkin bo‘lgan yo‘llarini nazariy o‘rganish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Global muammolarning keskinlashuvi bilan kelib chiqqan umumsivilizatsion halokatning avj olish xavfi ham globallashuvning mazmuni va oqibatlari tahliliga bag‘ishlangan konsepsiyalarni rivojlantirishga ham turtki bermoqda. Zamonaviy jamiyatning taraqqiyot istiqbollari haqida gap ketganda, ta’kidlash zarurki, uning taraqqiyoti ko‘pincha atrof-muhitning holati bilan uzviy bog‘liq. Shuning uchun atrof-muhitni asrash muammosi bevosita insoniyatning yashab qolish muammosiga borib taqaladi. Inson va tabiatning o‘zaro bog‘liqligi shunchalik keng va murakkabki, har qanday harakat istagan harakatsizlik kabi ushbu muhitning umumiy holatida o‘z aksini topadi.

Insoniyatning tarixiy taraqqiyoti va biosferaning evolyusiyasi shuning bilan birgalikda, muallif fikriga ko‘ra, ilmiy tafakkur va inson mehnatining ta’sirida “yangi holat – noosferaga” o‘tish zarurligini taqozo qiladi [1]. Noosfera deganda V.I. Vernadskiy “kishilarning texnik va madaniy faoliyatining hamda tabiatdagi tabiiy jarayonlarning birlashishi natijasida shakllanadigan Yerning yaxlit geologik qobig‘i”ni tushungan [2]. Aholining tinmay ko‘payib borayotganligi, xom-ashyolarning taqchillashib borayotganligi va atrof-muhitning ifloslanib borishi ham hozirgi jamiyatning istiqboldagi taraqqiy etish imkoniyatlari va kelajagini tahlil qilish zarurligi ghaqida bosh qotirishga undamoqda. Ushbu muammolarning tahlili Rim klubi vakillarining faoliyatida ham o‘z aksini topgan. Masalan, o‘zining “O‘sish chegaralari” deb nomlangan dastlabki ma’lumotida xulosaga kelishganki, “agar aholining hozirgi o‘sib borishi, tabiiy muhitning ifloslanishi, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va xom-ashyo resurslarining isrof qilinishi tendensiyalari shunday davom etadigan bo‘lsa, unda yuz yil davomida dunyo o‘sishdan to‘xtaydi, aholi o‘sishining kutilmagan va nazorat qilib bo‘lmaydigan darajada pasayishi ro‘y beradi va ishlab chiqarish hajmi keskin kamayadi”.

XX asrning 60-yillarida hozirgi zamon jamiyatini bashorat qilish zaruriyatining ortib borishi futurologiya (lot. «Futurum» - kelajak, grech. «Aouos;» - ta’limot) deb ataladigan fanlararo yo‘nalishning paydo bo‘lishiga olib keldi. Ijtimoiy va tabiiyotshunoslik fanlarining ma’lumotlariga tayangan holda va insoniyatning va jamiyat hayotining ayrim sohalarining kelajakdagi taraqqiyotini oldindan ko‘ra olishni maqsad qilib olgan holda futurologiya zamonaviy sivilizatsiyaning 4 ta asosiy muammolariga e’tiborni qaratdi: qurollanish poygasini o‘rganish muammosi; aholining tabiiy o‘sishi, atrof-muhit va xom-ashyo resurslari muammosi; jahon iqtisodiyoti taraqqiyoti; insoniyat taraqqiyotining ijtimoiy aspektlari.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Futurologik bashoratlarning namunalaridan biri sifatida amerikalik futurolog E. Tofflerning jamiyat taraqqiyotining murakkablashuvi va tezlashuvi tufayli paydo bo‘layotgan hozirgi zamon jamiyatidagi inqiroziy tendensiyalarning tahlili berilgan “Futuroshok” (1970) va “Ekospazm” (1975) asarlarini keltirish mumkin. Keyinroq yozilgan “Uchinchi to‘lqin” (1980), “Zaminlar va bashoratlar” (1984), “Hokimiyatning qulashi” (1990) asarlari industrial jamiyat inqirozining xususiyatlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan va ularda E. Toffler evolyusiyaning keyingi superindustrial davrida yangicha ijtimoiy tartiblarning o‘rnatilishi masalalariga e’tibor qaratgan.

Zamonaviy jamiyatning istiqbolda taraqqiy etish mumkin bo‘lgan imkoniyatlarini anglab yetishda mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik mexanizmlari taqdim etilgan bilan birga butun insoniyatning yanada rivojlanishi prognozlari ishlab chiqilayotgan Z. Bauman, I. M. Vallerstayn, V. I. Vernadskiy, E. Toffler, S. Xattington, A. L. Chijevskiy, F. Fukuyama va boshqa olimlarning ilmiy asarlari katta ahamiyatga ega.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti istiqbollarini yuqorida qayd etilgan fikrlar pozitsiyasidan turib tushuntirish O. M. Ayvanxov, A. Bezant, A. Beyli, A. Klizovskiy, D. Krishnamurti, L. I. Maslov, E. R. Muldashev, Ye. Rerix, D. P. Samorodov, P. Uspenskiy, R. Shtayner va boshqalarning asarlarida ko‘zga tashlanmoqda.

Hozirgi zamon jamiyatining taraqqiyot yo‘llarini anglab yetishdagi qiyinchiliklar butunjahon tizimining kelajagini prognoz qilish va nazariy tadqiq etish uchun yangi paradigmalardan iborat Z. Baumanning “Joriy zamonaviylik”, E. Tofflerning “Uchinchi to‘lqin jamiyati”, F. Fukuyamaning “Tarixning intihosi”, S. Xantingtonning “Sivilizatsiyalar to‘qnashuvi” kabi konsepsiyalar rivojlanishini tezlashtirdi.

Muxokama va natijalar. Dunyoda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar hozirgi zamon jamiyatida Z. Baumanning “Joriy zamonaviylik” [3] g‘oyasida aks etgan boshqacha tasavvurning paydo bo‘lishiga olib keldi. “Sotsiologik fikrlash”(1996), “Individuallashgan jamiyat”(2002), “Globallashuv: inson va jamiyat uchu oqibatlari” (2003), “Erkinlik”(2006), “Joriy zamonaviylik”(2008) asarlarining muallifi bo‘lgan Z. Bauman, zamonaviy jamiyatning istiqbollari haqida gapirarkan, hozirgi dunyoning suyultirilgan holda ekanligini ta’kidlaydi. Suyuqlik istagan shaklni berish mumkin bo‘lgan substansiyadan iborat bo‘lib, biroq bu shaklni saqlab turish qiyin: “suyuqliklar-

deb ta’kidlaydi Z. Bauman, - osongina bir joydan boshqa joyga siljiydi. Ular oqadi, quyiladi, quriydi, sochiladi, tomchilaydi, ko‘madi, ajraladi; qattiq jismlardan farqli ravishda ularni to‘xtatish oson emas – ayrim to‘siqlardan oshib o‘tadi, ba’zilarini eritadi va uchinchilarini esa parchalab, sochib tashlaydi” [4].

“Sovuq urush” va SSSRning parchalanishidan keyin sodir bo‘lgan geosiyosiy davrlar almashinuvi bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan zamonaviy jamiyatning yangi tuzilmasini bashorat qilish va nazariy tadqiq etishdan iborat yangi paradigmalar ko‘rinishidagi ikki “mondializm” va “neoatlantizm” deb ataladigan geosiyosiy fikrlarning paydo bo‘lishiga olib keldi.

“Mondializm” (fransuzcha «Monde», lotincha «Mundi» - dunyo), yoki “yangi dunyo tuzilishi doktrinasi” o‘z mohiyatiga ko‘ra Jahon hokimiyatining o‘rnatilishi, irqiy, diniy, etnik, milliy va madaniy chegaralarning barham topishi bilan barcha davlatlar va xalqlarning yagona planetar tashkilotga birlashib ketishini anglatadi.

T. F. Yefremovaning rus tilining yangi lug‘atiga muvofiq jahon hokimiyati boshchiligida pirovard maqsadi milliylikdan ustun turadigan yagona siyosiy strukturani qurish bo‘lgan mondializmning mohiyati milliy davlatlarning suvereniteti va mustaqilligini maqsadli tarzda buzishdan iborat [5]. “Mondializm“ siyosati to‘g‘risida birinchi marta Fors ko‘rfazidagi urush chog‘ida AQSh prezidenti J. Bush tomonidan 1991 yilda gapirilgan edi. Mondializmning asosi G‘arbning strategik dominantligi ostida yagona dunyo tizimiga o‘tishdan iborat bo‘lgan.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining biz ko‘rib chiqqan variantlari qatori ekologik halokat natijasida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan dunyoning tugashi, uchinchi jahon urushi ehtimolligi, nanotexnologiyalar taraqqiyoti, jahon okeani tublarining o‘zlashtirilishi, yulduzlararo insoniy sivilizatsiyaning yaratilishi, kiborglarning yaratilishi va insoniyat evolyusiyasining boshqa futurologik ssenariylari kabi bashoratlar aks ettirilgan konsepsiyalar paydo bo‘ldi.

Zamonamizning ana shunday juda dolzarb masalalardan biri sifatida uchinchi jahon urushining boshlanishi mumkinligi masalasining yuzaga kelishidir. Xalqaro davlatlararo munosabatlardagi inqirozning borgan sari keskinlashib borayotganligi gipotetik global harbiy ixtilofning xavfi to‘g‘risida gapirish imkonini beradi. Sovuq

urush va qurollanish poygasining avj olishi urush xavfini sezilarli darajada oshirilishiga olib kelgan ommaviy qirg‘in qurollarini ishlab chiqarish sohasidagi tadqiqotlarni rivojlantirishga turtki bo‘lgan sabablardan biri bo‘ldi.

Hozirgi zamon sivilizatsiyasini rivojlantirishning yana bir istiqboli mexanik yoki elektron komponetlarga (mas., miya implantatlari, sun’iy o‘pkalar va b.) ega bo‘lgan kiborglar (qisqacha inglizchadan cybernetic organism - kibernetik organizm) ni yaratish imkoniyatidir. Ular qisman “protezlangan” insonlar emas, balki “turlicha kosmik muhitlarga moslashadigan sun’iy ovqat hazm qilish regulyatsiya tizimi bilan qisman rekonstruksiya qilingan insondan iborat bo‘ladi” [6]. Hozirgi davrda kiborglarni yaratish dolzarb masalalardan biridir. Misol uchun, 2011 yilning fevralida Rossiyada turli olimlarni birlashtirgan, sun’iy intellektni yaratish bo‘yicha loyihalarni ishlab chiqib taqdim etadigan “Rossiya 2045” deb atalgan strategik ijtimoiy harakat tashkil etildi.

Fan, ilg‘or texnologiyalar taraqqiyoti zamonaviy sivilizatsiyaga nafaqat kosmosga chiqish, balki perspektivada unda odamlarni joylashtirish imkonining paydo bo‘lishiga ham olib keldi [7]. Kosmosni o‘zlashtirish va Quyosh tizimidagi sayyoralardan kelajakda insoniyatning hayot faoliyati uchun foydalanish hozirgi jamiyatni taraqqiy ettirish mumkin bo‘lgan istiqbol deb tasavvur etish mumkin. Biroq ta’kidlash kerakki, uzoqqa mo‘ljallangan dastlabki prognozlarni tuzish jamiyatning borgan sari taraqqiyotining tezlashib borayotganligi tufayli hamma vaqt ham samarali chiqavermaydi. Fan, albatta, “ u yoki bu taraqqiyot yo‘lini tanlash oqibatlarini oldindan aytib berishi mumkin. Matematik modellardan va statistik metodlardan foydalanishni birlashtirganda bu prognozlar jamiyat borishi mumkin bo‘lgan majburiy murosasozliklarni aniqlash imkonini beradi” [8]... va oxirgi paytda qonun ijodkorligi, boshqaruv va mablag‘larni yo‘naltirishlarda ijobiy siljishlar ko‘zga tashlanib qoldi. Analitiklar tomonidan XX asr 30-40-yillarida foydalana boshlanilgan ishsizlik darajasi, budjet taqchilligi va milliy yalpi mahsulot kabi tushunchalar bugunga kelib hamma joyda qo‘llanilmoqda. Atrof-muhit, ijtimoiy xavfsizlikni himoya qilish, terrrorizmdan himoyalanish, yangi texnologiyalarni joriy etishning oqibatlarini oldindan ko‘ra olish kabilar olimlar tomonidan “uzoqni ko‘zlangan ishonchli prognozlarni” aytib berishlari uchun juda murakkab va bashorat qilish qiyin muammolardir.

Xulosa. Shunday qilib, hozirgi zamon jamiyati va uning taraqqiyot istiqbollari tahlilini yakunlar ekanmiz, biz quyidagi xulosalarga keldik:

1. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olayotgan global muammolar keskinlashgan va dunyo tez o‘zgarayotgan juda murakkab va ziddiyatli jarayonlardan iborat. Hozirgi zamon jamiyatining keyingi taraqqiyoti yo‘llarini tushunishning qiyinligi yangicha dunyo tartibi va tuzumini nazariy tadqiq etish va prognoz qilish uchun yangi paradigmalardan iborat konsepsiyalarni yaratish zarurligini taqozo qiladi.

2. Zamonaviy konsepsiyalarda hozirgi davrda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarning– insoniyat taraqqiyotining va biosfera rivojlanishi, yangi ijtimoiy tuzum va tartiblarning evolyusiyaning superindustiral davriga o‘tish oqibati sifatida

qaror topishi, va transformatsiyasini tezlashtirishning yakuni sifatida, kosmik fazoni egallash va unga aholini ko‘chirib joylashtirish, sun’iy tanani yaratish yordamida insoniyatni yerdagi o‘zgarib borayotgan sharoitlarga moslashtirish yoxud insoniyatning keyingi taraqqiyoti haqidagi futurologik bashoratlar kabi insoniyatning keyingi taraqqiyoti haqidagi futurologik bashoratlar ilgari suriladi.

3. Hozirgi zamon jamiyatini yanada rivojlantirishning uzoqqa mo‘ljallangan prognozlarini tuzishning qiyinligi insoniyat oldida turgan murakkab vazifalarni bajarish uchun turli mamlakatlarning birlashishi va foydalanilishi butun sayyora uchun fojiali bo‘lishi mumkin bo‘lgan texnologiyalarni yaratish bitimlari tuzish zarurligini keltirib chiqaradi.

Hozirgi zamon jamiyati keyingi taraqqiyotining uzoqqa mo‘ljallangan prognozini tuzishdagi qiyinchiliklar insoniyat oldida turgan kechiktirib bo‘lmaydigan vazifalarni hal etish va foydalanish oqibatlari butun sayyora uchun fojiali bo‘lishi mumkin bo‘lgan texnologiyalardan foydalanish to‘g‘risida bitimlarni tuzish uchun turli mamlakatlarning sa’y-harakatlarini birlashtirish zarurligiga olib kelganligi aniqlandi.

Shunday qilib, XXI asrga xos bo‘lgan hozirgi zamon jamiyati taraqqiyoti bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni batafsilroq o‘rganish istiqboldagi tadqiqot va izlanishlarni tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. / Сост. А.Ф. Яншина. – Москва: Наука, 1991. – С. 272.
2. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. – Москва, 1990. – С. 214
3. Бауман З. Текучая современность. – Спб.: Питер, 2008. – С. 240.
4. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – Москва: Русский язык, 2000. – С. 371.
5. Лем С. Сумма технологий. – Москва: Мир, 1968. – С. 683.
6. Циолковский К. Э. Вне Земли. Грезы о Земле и небе и эффекты всемирного тяготения. – Москва: Луч, 2008. – С. 311.
7. Поппер С., Лемперт Р., Банкс С. Формирование будущего. // В мире науки. - Июль. 2005. № 7. – С. 112.
8. Ҳакимов А Modern approaches to civilization and sociological trends in the development of civil society Экономика и социум. – С.76-79.